

ISSN : 1309 - 4173

Middle East Special Issue / 2010

Middle
East
Special
Issue
2010

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

HISTORY STUDIES ULUSLARARASI TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ULUSLARARASI TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Ortadoğu Özel Sayısı
Middle East Special Issue

Editors

Prof. Dr. Mustafa Öztürk

Professor Dr. William W. Haddad

Doç. Dr. Osman Köse

History Studies

International Journal of History
ACADEMIC JOURNAL

History Studies Dergisi, dört ayda bir yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. History Studies Dergisi'nde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukûki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları History Studies dergisine aittir. Yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu, dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Gönderilen yazılar iade edilmez.

History Studies EBSCO indeksi tarafından taranmaktadır.

ISSN:

1309 - 4688 (Print)

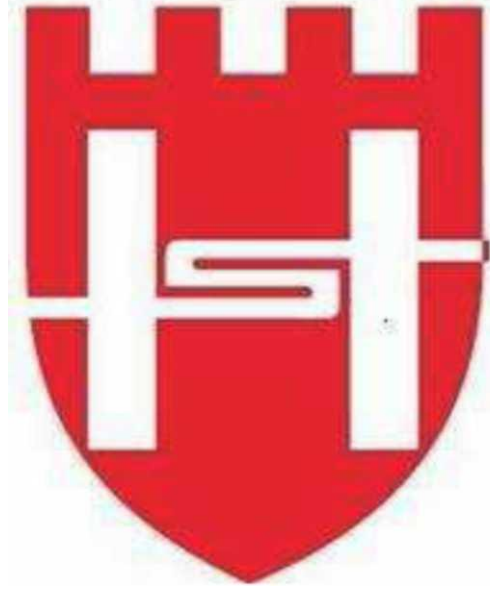
1309 - 4173 (Online)

Samsun Ekim / October 2010

***Ortadoğu Özel Sayısı / Middle East Special Issue
2010***

History Studies

International Journal of History
ACADEMIC JOURNAL

Guest Editors

Prof. Dr. MUSTAFA OZTURK
Professor Dr. William W. HADDAD

Editor

Assoc. Prof. Dr. Osman KOSE

Ondokuz Mayıs University, Faculty of Education, Atakum, Samsun, TURKEY

Tel: +90 362 445 01 18

Fax: +90 362 445 0300

E-mail: history.studies@yahoo.com

Web: historystudies.net

History Studies

Ortadoğu Özel Sayısı / Middle East Special Issue 2010

HISTORY STUDIES**Uluslararası Hakemli Dergi****Sahibi**

Osman KÖSE

Misafir Editörler

Mustafa ÖZTÜRK

William W. HADDAD**Editör****Osman KÖSE****Editör Yardımcısı****Sibel ÜST****Genel Koordinatör****Mehmet Dursun ERDEM****Genel Koordinatör Yardımcısı**

Önder DUMAN

İletişim Koordinatörü

Mehmet KOCER

M. Bilal CELİK

Manager

Bunyamin KOCAOĞLU

Yardımcı Manager

İbrahim Etem ÇAKIR

Yahya YESİLYURT

Kapak Tasarımı

Ali SEYLAN

Yurtdışı Yayınlar Genel Koordinatörü

Ömer TURAN

Yönetim Kurulu

Tamer BALCI - İlhan EKINCI - Kemalettin KUZUCU - Hasan BABACAN - Necmettin ALKAN - Mehmet BESIRLI - Mehmet Yasar ERTAS - Mustafa COLAK - Feridun ATA-Selim OZCAN - Hasim SAHIN- Zafer GOLEN - Zubeyde G. YAGCI - Mehmet AYDIN - Behset KARACA - Umit EKIN - Bayram NAZIR - Erol KAYA - Rıza KARAGOZ - Pelin ISKENDER - M. Fatih SANCAKTAR -Mucize UNLU - Telli KORKMAZ - Yucel YIGIT- M. Emre KILICARSLAN - Tuba KARA - Derya DEMIREL - Turkan POLATCI

Danışma Kurulu

Nedim İPEK - Mehmet ÖZ - Yavuz ÜNAL - Dursun Ali AKBULUT - Mehmet Ali ÜNAL - Hikmet ÖKSÜZ - Salim CÖHCE - Turhan KAÇAR - Metin AYIŞIĞI - Mehmet ALPARGU - Azmi ÖZCAN - Mustafa DEMİR - Ömer TURAN - Abdullah GÜNDOĞDU - Cevdet YILMAZ - Haluk SELVİ - Arif BİLGİN - Yücel ÖZTURK - Fahri SAKAL - Enis ŞAHİN

HISTORY STUDIES**International Journal of History****Owner**

Osman KOSE

Guest Editor

Mustafa OZTURK

William W. HADDAD

Editor

Osman KÖSE

Associate Editor

Sibel ÜST

General Coordinator

Mehmet Dursun ERDEM

Associate General Coordinator

Onder DUMAN

Correspondence Coordinator

Mehmet KOCER

M. Bilal CELİK

Manager

Bunyamin KOCAOĞLU

Associate Manager

İbrahim Etem ÇAKIR

Yahya YESİLYURT

Cover Design

Ali SEYLAN

General Coordinator of Foreign Editors

Ömer TURAN

Board of Managers

Tamer BALCI - İlhan EKINCI - Kemalettin KUZUCU - Hasan BABACAN - Necmettin ALKAN - Mehmet BESIRLI - Mehmet Yasar ERTAS - Mustafa COLAK - Feridun ATA Selim OZCAN - Hasim SAHIN- Zafer GOLEN - Zubeyde G. YAGCI - Mehmet AYDIN - Behset KARACA - Umit EKIN - Bayram NAZIR - Erol KAYA - Rıza KARAGOZ - Pelin ISKENDER - M. Fatih SANCAKTAR -Mucize UNLU - Telli KORKMAZ - Yucel YIGIT- M. Emre KILICARSLAN - Tuba KARA - Derya DEMIREL - Turkan POLATCI

Consulting Board

Nedim İPEK - Mehmet ÖZ - Yavuz UNAL - Dursun Ali AKBULUT - Mehmet Ali UNAL - Hikmet OKSUZ - Salim COHCE - Turhan KACAR - Metin AYISIGI - Mehmet ALPARGU - Azmi OZCAN - Mustafa DEMIR - Omer TURAN - Abdullah GUNDOĞDU - Cevdet YILMAZ - Haluk SELVI - Arif BILGIN - Yucel OZTURK - Fahri SAKAL - Enis SAHİN

History Studies*Ortadoğu Özel Sayısı / Middle East Special Issue 2010*

HISTORY STUDIES
Uluslararası Hakemli Dergi

ORTADOĞU ÖZEL SAYISI HAKEMLERİ /
2010

Dr. Abdullah İlgazi
Dumlupınar Üniversitesi

Dr. Abdülmecit Mutaf
Balıkesir Üniversitesi

Dr. Ali Kozan
Nevşehir Üniversitesi

Dr. Bayram Nazır
Gümüşhane Üniversitesi

Dr. Behçet Kemal Yeşilbursa
Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Dr. Bilgin Çelik
Dokuz Eylül Üniversitesi

Dr. Bünyamin Kocaoğlu
Sakarya Üniversitesi

Dr. Fahri Sakal
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Dr. Faruk Doğan
Kırklareli Üniversitesi

Dr. Gökhan Koçer
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Dr. Gülşah Kurt Güveloğlu
Rize Üniversitesi

Dr. Güray Kırpık
Gazi Üniversitesi

Dr. Hakkı Büyükbaş
Erciyes Üniversitesi

Dr. Halil Erdemir
Celal Bayar Üniversitesi

Dr. Haluk Selvi
Sakarya Üniversitesi

Dr. Hasan Babacan
Afyon Kocatepe Üniversitesi

Dr. Haşim Şahin
Sakarya Üniversitesi

HISTORY STUDIES
International Journal of History

REFEREES FOR THE MIDDLE EAST
SPECIAL ISSUE / 2010

Dr. Abdullah İlgazi
Dumlupınar University

Dr. Abdülmecit Mutaf
Balıkesir University

Dr. Ali Kozan
Nevşehir University

Dr. Bayram Nazır
Gumushane University

Dr. Behçet Kemal Yesilbursa
Abant İzzet Baysal University

Dr. Bilgin Celik
Dokuz Eylul University

Dr. Bunyamin Kocaoglu
Sakarya University

Dr. Fahri Sakal
Ondokuz Mayıs University

Dr. Faruk Dogan
Kırklareli University

Dr. Gokhan Kocer
Karadeniz Teknik University

Dr. Gulsah Kurt Guveloglu
Rize University

Dr. Guray Kırpık
Gazi University

Dr. Hakkı Buyukbas
Erciyes University

Dr. Halil Erdemir
Celal Bayar University

Dr. Haluk Selvi
Sakarya University

Dr. Hasan Babacan
Afyon Kocatepe University

Dr. Hasim Sahin
Sakarya University

Dr. Havva Selçuk
Erciyes Üniversitesi

Dr. Hayati Aktaş
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Dr. Hayri Çapraz
Süleyman Demirel Üniversitesi

Dr. Hikmet Öksüz
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Dr. İlhan Ekinci
Ordu Üniversitesi

Dr. Kemal Daşcıoğlu
Pamukkale Üniversitesi

Dr. Kemal İnat
Sakarya Üniversitesi

Dr. Kemalettin Kuzucu
Trakya Üniversitesi

Dr. Mehmet Aydın
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Dr. Mehmet Köçer
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Dr. Mustafa Çolak
Mustafa Kemal Üniversitesi

Dr. Mustafa Öztürk
Fırat Üniversitesi

Dr. Nurgül Bozkurt
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Dr. Orhan Yazıcı
İnönü Üniversitesi

Dr. Önder Duman
Sakarya Üniversitesi

Dr. Rıza Karagöz
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Dr. Sadullah Gülten
Ordu Üniversitesi

Dr. Selim Özcan
Amasya Üniversitesi

Dr. Sezai Balcı
Giresun Üniversitesi

Dr. Süleyman İnan
Pamukkale Üniversitesi

Dr. Havva Selcuk
Erciyes University

Dr. Hayati Aktas
Karadeniz Teknik University

Dr. Hayri Capraz
Suleyman Demirel University

Dr. Hikmet Oksuz
Karadeniz Teknik University

Dr. Ilhan Ekinci
Ordu University

Dr. Kemal Dascioglu
Pamukkale University

Dr. Kemal Inat
Sakarya University

Dr. Kemalettin Kuzucu
Trakya University

Dr. Mehmet Aydin
Ondokuz Mayıs University

Dr. Mehmet Kocer
Ondokuz Mayıs University

Dr. Mustafa Colak
Mustafa Kemal University

Dr. Mustafa Ozturk
Firat University

Dr. Nurgul Bozkurt
Kutahya Dumlupinar University

Dr. Orhan Yazici
Inonu University

Dr. Onder Duman
Sakarya University

Dr. Riza Karagoz
Ondokuz Mayıs University

Dr. Sadullah Gulden
Ordu University

Dr. Selim Ozcan
Amasya University

Dr. Sezai Balci
Giresun University

Dr. Suleyman Inan
Pamukkale University

History Studies

Ortadoğu Özel Sayısı / Middle East Special Issue 2010

Dr. Timuçin Kodaman
Süleyman Demirel Üniversitesi

Dr. Turhan Kaçar
Pamukkale Üniversitesi

Dr. Yunus Özger
Bozok Üniversitesi

Dr. Yusuf Kılıç
Pamukkale Üniversitesi

Dr. Yücel Yiğit
Balıkesir Üniversitesi

Dr. Zafer Gölen
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Dr. Zübeyde Güneş Yağcı
Balıkesir Üniversitesi

Dr. Timucin Kodaman
Suleyman Demirel University

Dr. Turhan Kacar
Pamukkale University

Dr. Yunus Ozger
Bozok University

Dr. Yusuf Kilic
Pamukkale University

Dr. Yucel Yigit
Balikesir University

Dr. Zafer Golen
Mehmet Akif Ersoy University

Dr. Zubeyde Gunes Yagcl
Balikesir University

CONTENTS/ İÇİNDEKİLER

Uğur AKBULUT Suriye'ye İlk Telgraf Hatlarının Çekilmesi <i>Fiest Telgraph Lines to be Installed Through Syria</i>	1 – 11
Saadettin BAŞTÜRK Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri, Bu Seferlere Karşı Koyma Çabaları ve Sonuçları <i>Middle East-Anatolian Incursions of Timor, Struggles Against This Incursion And Results</i>	13 – 26
Ali BİLGENOĞLU Ortadoğu'da Bir Öncü: Modernitenin Mısır'a İlk Taşıyıcısı Rifa'a Rafi el-Tahtavî (1801-1873) <i>An Early Modern in the Middle East: The First Supporter of Modernity in Egypt: Rifa'a Rafi al-Tahtawi (1801-1873)</i>	27 – 46
Gökhan BOLAT İngiltere Dışişleri Bakanlığı Tarafından İngiliz Hükümetine Sunulan Gizli Bir Rapora Göre I. Dünya Savaşı Sonrasında Transkafkasya ve Kafkas Cumhuriyetlerinin Genel Durumu (Curzon Of Kedleston Raporu) <i>According to a Secret Report, presented by Foreign Office to the Government of Great Britain, situation of Transcaucasia and Caucasian Republics after the First World War (The Report of Curzon of Kedleston)</i>	47 – 65
Behçet Kemal YEŞİLBURSA Demokrat Parti Dönemi Türkiye'nin Ortadoğu Politikası (1950-1960) <i>Turkey's Middle Eastern Policy during the Democrat Party Era (1950-1960)</i>	67 – 98
Emrah ÇETİN Basınına Göre Hicaz Demiryolu (1900-1918) <i>According to Turkish Publishing Hedjaz Railway (1900-1919)</i>	99 – 115
Halil ERDEMİR – Hatice ERDEMİR Kudüs'te Yahudi İsyanı ve Yahudiler <i>Jewish Rebellion in Jerusalem and Jews</i>	117 – 136
M Tabi GHOMARİ Secularization of the Islamic Mouvement in Algeria <i>Cezayir'deki İslami hareketin Laikleştirilmesi</i>	137 – 143
Musa GÜMÜŞ Namık Kemâl'e Göre "Şark Meselesi" ve Osmanlı Devleti'ni Çöküşe Götüren Sorunlar <i>According to Namik Kemal "Eastern Question" and The Problems That Lead To Collapse Ottoman State</i>	145 – 163
Yılmaz KARADENİZ Bağdat, Basra, Bahreyn ve Necid Bölgelerinde Osmanlı-İngiliz Nüfuz Mücadelesine Dair Layiha <i>lating Report about Political Effect Struggle Between Britain and Ottoman on the Baghdad, Basra, Bahreyn and Necid Regions</i>	165 – 181

Yılmaz KARADENİZ Muş Sancağı'nda Ermeni Mezalimi (1915-1918) <i>Armenian Atrocities in Muş Sanjak (1915-1918)</i>	183 – 198
Samuel J KURUVİLLA The Politics of Mainstream Christianity in Jerusalem <i>Kudüs'ün Katolik - Ortodoks Hristiyan Politikaları</i>	199 – 225
Özer KÜPELİ Irak-ı Arap'ta Osmanlı – Safevi Mücadelesi (XVI-XVII. Yüzyıllar) <i>Ottoman - Safavid Struggle on the Iraq-ı Arab (XVI-XVIIth Centuries)</i>	227 – 244
Recep KÜREKLİ Hicaz Demiryolu'nun Akdeniz'e Açılması ile Yaşanan Sosyo-Ekonomik Dönüşüm: Hayfa Kazası Örneği <i>Have Being Lived Socio-Economic Transformation with the Opening Hedjaz Railway to the Mediterranean Sea: A Case Study on Haifa Qadâ</i>	245 – 269
Elvan ÖZDEMİR Turkey's Middle East Policy in the Post-Cold War Era <i>Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Ortadoğu Politikası</i>	271 – 285
Sevilay ÖZER Chester Projesi'nin Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Yansıması <i>Reflection of Chester Project to Hâkimiyet-i Milliye Newspaper</i>	287 – 299
Yunus ÖZGER Mısır'ın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısına Dair II. Abdülhamit'e Sunulan Bir Layiha <i>A Report Submitted to Abdülhamit II on Administrative and Social-Economic Structures of Egypt</i>	301 – 323
Mustafa ÖZTÜRK Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi <i>Ottoman Administration in Arabian Countries</i>	325 – 351
Ferhat PİRİNÇÇİ İsrail'in Silahlanmasında ABD'nin Rolü ve ABD-İsrail Stratejik İlişkisinin Başlaması (1956-1973) <i>The Role of the U.S. in the Armanent of Israel and the Strat of the U.S.-Israel Strategic Relationship (1956-1973)</i>	353 - 374
Ferhat PİRİNÇÇİ Ortadoğu'da Silahlanmayı İlk Kontrol Girişimi: Üçlü Deklarasyon <i>First Control Attempt of Armanent in the Middle East: The Tripartite Declaration</i>	375 – 392

Ü. Gülsüm POLAT	393 – 410
İngiliz İstihbaratına Göre Birinci Dünya Harbi Başlarında Ortadoğu'daki Osmanlı Ajanları <i>The Ottoman Agents in the Middle East at the Beginning of the First World War, According to the British Intelligence</i>	
Ünal TAŞKIN	411– 427
İcmal Defterlerine Göre Safed'de Timar <i>Timar in the Safad According to the İcnal Defters</i>	
KİTAP TANITIM VE DEĞERLENDİRME / REVIEW and DISCUSSION	
Mustafa ÖZTÜRK	429 – 432
Dünya Orta Doğu Çalışmaları Kongresi (World Congress for Middle East Studies- WOCMES Barcelona 2010) Üzerine Notlar <i>Notes on the World Congress for Middle East Studies (WOCMES) Barcelona 2010</i>	
Ramazan Hakkı ÖZTAN	433 – 435
The Armenian Massacres in Ottoman Turkey: A Disputed Genocide <i>GUENTER LEWY. The Armenian Massacres in Ottoman Turkey: A Disputed Genocide</i>	
Murat Yümlü	437 – 446
" 'Bir Devrin Cemiyet Adamı: Doktor Fuad Umay' Biyografisi Üzerine Bir İnceleme" <i>An Examination On The Biography of “ Doctor Fuad Umay-A Time's Society Man ”</i>	

Irak-ı Arap'ta Osmanlı – Safevi Mücadelesi (XVI-XVII. Yüzyıllar)

*Ottoman - Safavid Struggle on the Iraq-ı Arab
(XVI-XVIIth Centuries)*

Özer KÜPELİ*

Özet

Irak-ı Arap toprakları siyasî, iktisadî ve dinî nedenlerle hem Osmanlılar, hem de Safeviler için önemliydi. 1508'den beri Safeviler elinde bulunan bu bölgeyi Osmanlılar 1533-35 Irak'ın Seferi ile fethettiler. Bundan sonra bu topraklar 1624'e kadar Osmanlıların elinde kaldı. Eyaletin yönetiminin kendisine verilmesini isteyen Bekir Subaşı'nın başlattığı isyan neticesinde şehir, Şah Abbas tarafından ele geçirildi. Ardından, Safeviler, Kerkük, Musul ve Diyarbekir'e kadar olan bölgeyi istila ettiler. Osmanlılar Bağdat'ı geri almak için yoğun çaba sarf ettiler. Nihayet, 1638'de büyük bir orduyla şehri kuşatan IV. Murad burayı fethetti. Ardından Osmanlı orduları Bağdat'ı üs olarak kullanıp İran'ın içlerine doğru ilerlemeye başladılar. Sonunda, Şah Safi barış istedi. Kasr-ı Şirin Antlaşmasına göre Irak-ı Arap topraklarının Osmanlılara ait olduğu Safeviler tarafından kabul edildi.

Anahtar Kelimeler: Osmanlılar, Safeviler, Irak-ı Arap, XVI-XVII. yüzyıllar

---

* Dr., Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü - İzmir

Abstract

Iraq-i Arab territories the political, economic and religious reasons, the Ottomans, the Safavids was important for both. Since 1508, this region in the hands of the Safavids. Here, the Ottomans conquered during the campaign Irakeyn years of 1533-35. After that, this land remained in the hands of the Ottomans until early 1624. Subaşı Bekir has launched a rebellion demanding his state's administration. Baghdad was captured by Shah Abbas in the process. Then, the Safavids invaded region of Kirkuk, Mosul and Diyarbakir. The Ottomans were intense efforts to get back to Baghdad. Finally, in 1638 laid siege to Baghdad with an army of Murat. The city was conquered. Then, the Ottoman armies began to move into the interior of Iran is using as the base of Baghdad. Eventually, Shah Safi wanted peace. According to the Treaty of Qasr-i Shirin, Iraq-i Arab lands belonging to the Ottomans was accepted by the Safavids.

Keywords: Ottomans, Safavids, Iraq-i Arab, XVI-XVth centuries

Giriş

Şah İsmail'in İran ve Azerbaycan merkezli bir devlet kurarak On iki İmam Şiîliği'ni resmî mezhep ilan etmesi ve Sünnî Müslümanları bu mezhebe geçmeleri için zorlaması komşuları Osmanlılar, Özbekler ve Memlûkları tedirgin etmişti. Nitekim çok geçmeden doğuda Özbek Hanlığı ile mücadeleye girişen Şah İsmail, diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da, Memlûkların ise Suriye'deki hâkimiyetini tehdit eden faaliyetler içerisindeydi. Zira bu bölgelerde Safevi dergâhının öteden beri kalabalık bir mürit topluluğu bulunmaktaydı ve bunlar Safevi Devleti için önemli bir potansiyeldi. Yalnız İsmail, doğuda Özbeklerle mücadele halindeyken batıda kendisinden üstün iki komşusuyla savaşa tutuşmanın stratejik bir hata olacağını farkındaydı. Bu nedenle reel politiğin bir gereği olarak öncelikle Osmanlıların rakibi diğer devletlerle işbirliği yapmaya, hatta Suriye toprakları nedeniyle münazaalı olduğu Memlûklarla yakınlaşmaya çabaladı¹.

Şah İsmail'in saldırganca siyasetine karşı temkinli ve hoşgörülü bir politika benimseyen II. Bâyezid, ne onun 1507'de Dulkadiroğulları üzerine seferi esnasında Osmanlı topraklarını izinsiz ihlaline, ne de 1511'de alenen Şah-kulu isyanını desteklemesine ses çıkardı. Ancak bu pasif tavrı Safevilerin güçlenerek İran'da Şiîliği yerleştirmelerini kolaylaştırırken, aynı zamanda propaganda ve isyanlarla kışkırtılıp desteklenen Anadolu halkının Şah İsmail'e meyline yol açıyordu. Sonunda Safevi tehlikesinin devletin bütünlüğünü tehdit eden bir hal aldığı gerekçesiyle babasını tahtından indirip yerine geçen Sultan Selim 1514'te Çaldıran'da Şah İsmail'i ağır bir yenilgiye uğrattı². Çaldıran zaferiyle Doğu Anadolu egemenlik altına

¹ Safevilerin Memlûklarla yakınlaşma çabaları için bkz. W.W. Clifford, "Some Observations on the Course of Mamluk-Safavi Relations (1502–1516/908–922) I-II", *Der Islam*, LXX, (1993), s. 245-278; Adel Allouche, *Osmanlı-Safevi İlişkileri, Kökenleri ve Gelişimi*, (çev. Ahmet Emin Dağ), İstanbul 2001, s. 75-79. Safevilerin bir süre sonra Memlûklara karşı siyasetlerini değiştirdikleri görülmektedir. Zira I. Selim'in tahta çıktığı sıralarda Şah İsmail, Kahire'de Şiî faaliyetleri destekliyor, Avrupa devletlerini Memlûklar aleyhine kışkırtıyor, hatta onlara kendisinin karadan yürütmesine karşılık denizden saldırılarını teklif ediyordu, bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara 1998, s. 259;

² Savaşın cereyanı hakkında bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 265-270; Tayyip Gökbilgin, "Çaldıran Muharebesi", *İslam Ansiklopedisi (İA)*, III, s. 329-331; Mustafa Çetin Varlık, "Çaldıran Savaşı", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, VIII, s. 193-195; Michael J. McCaffrey, "Çâlderân", *Encyclopaedia Iranica (EI)*, V,

alınıp Osmanlı Devleti'nin sınırları Fırat'ın doğusuna uzansa da, aslında Anadolu'ya yönelik Safevi tehdidinin bertaraf edilmesi amaçlanıyordu. Bu başarısızdıysa da, fethedilen bölgeler Osmanlılara stratejik açıdan önemli avantajlar sağladı. Özellikle Diyarbakir'in fethiyle Osmanlılar, Safevilerle Memlûkların hareketlerini yakından gözlemlene ve işbirliği yapmalarını engelleme imkânı buldular. Güney hududundaki en önemli garnizonlardan biri haline getirilen bu kent sonraki yıllarda Suriye, Irak ve İran içlerine düzenlenecek seferler için üs vazifesi görecek³. Safevi tehlikesinin bir süreliğine de olsa atlatılması Sultan Selim'in Memlûklar üzerine yürütmesine fırsat verdi. Çok geçmeden Suriye ve Mısır'ın fethedilip bu devletin ortadan kaldırılmasıyla Safeviler, Osmanlıların doğu ve güney sınırı boyunca yegâne komşusu haline gelmişlerdi. Bu sınır boyunca güneyde Safevi hâkimiyetindeki Irak-ı Arap bölgesi şimdi Osmanlıların yeni hedefiydi.

Irak-ı Arap bölgesi; hem Safeviler, hem de Osmanlılar için siyasî ve iktisadî açılardan olduğu kadar dinî-ideolojik propaganda için büyük öneme haizdi.

Osmanlılar için Irak-ı Arap topraklarının fethi Suriye ve Mısır'ın güvenliği açısından zorunluluktaki. Ayrıca Kızıldeniz'den sonra Basra Körfezi'nin de ele geçirilmesi Osmanlı donanmasının Hint Okyanusu'na yönelik faaliyetlerini kolaylaştıran bir faktör olacaktı. Yine burasının zaptıyla Diyarbakir'e ilave olarak Musul, Kerkük ve Bağdat'ın müstahkem birer garnizon haline getirilmesi gelecekte İran içlerine düzenlenecek seferleri kolaylaştıracaktı.

Irak-ı Arap toprakları Uzakdoğu ve Hindistan'dan gelen ticaret yollarının geçiş noktasıydı ve uluslararası ticaret üzerinde önemli bir mevkiye sahipti. *Baharat Yolu* olarak bilinen ve bu yolla gemilerle güneydeki Basra Limanı'na getirilen başta baharat olmak üzere doğu menşeli mallar buradan kervanlarla Bağdat'a, oradan da Halep'e gönderiliyordu. Bu transit geçişin sağladığı büyük kazanç her iki devlet için de oldukça cazipti. Nitekim Irak'ın Seferi sonucunda bu ticaret yolunun kontrolünü ele geçiren Osmanlılar, ardından Hint Okyanusu'ndaki ticareti de denetim altına almak için Portekizlilerle uzun yıllar sürecek bir mücadeleye girişmişlerdi⁴.

Siyasî, askerî ve iktisadî etkenler dışında Irak-ı Arap sahası; hem Sünnî, hem de Şîî Müslümanlar için dinî bakımdan da ehemmiyet taşımaktaydı ve buralara sahip olmak her iki devlet için önemli bir propaganda vasıtasıydı. Bağdat, VIII. yüzyıl ortalarından 1258'deki Moğol istilasına kadar Abbasî hilafetine merkezlik yapmıştı. Keza dört Sünnî mezhebinden Hanefîliğin kurucusu İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe ile büyük Sünnî mutasavvıflarından Abdülkadir Geylanî'nin türbeleri buradaydı. Bu açıdan Sünnî İslam'ın hamisi Osmanlı Devleti için bu toprakları elinde bulundurmamak Müslüman dünyası üzerinde önemli bir etkiye sahip olmak anlamına geliyordu. Duruma Safevi Devleti tarafından bakıldığında ise Bağdat ile Basra arasındaki bölgede yoğun bir Şîî nüfusu yaşamaktaydı. Başta Hz. Ali'nin mezarının bulunduğu inanılan ve *atabât* makamları olarak nitelenen Necef ile Kerbela olmak üzere Kâzimiye, Samarrâ gibi diğer imamların mezarlarının bulunduğu şehirler Safeviler için önemli

s. 656-658. Çaldıran Savaşı'yla ilgili dönemin kaynaklarına dayalı yeni ve kayda değer bir inceleme için bkz. Feridun M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul 2010, 87-158.

³ Allouche, *a.g.e.*, s. 112-113.

⁴ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Cilt I, 1300-1600*, İstanbul 2002, s. 397-398; Osmanlıların Portekizlilerle giriştikleri bu mücadelenin ayrıntıları ve Hint Müslümanları ile ittifak çabaları hakkında bkz. Muhammed Yakup Mughul, *Kanunî Devri Osmanlıların Hint Okyanusu Politikası ve Osmanlı-Hint Müslümanları Münasebetleri, 1517-1538*, İstanbul 1974, s. 102-172.

birer dinî merkezdi. Bu yüzden Safevi hükümdarları bizzat bu dinî mekânların tamiri ve bakımı ile ilgilenip, paralar tahsis ederken, her yıl İran'dan binlerce Şîî hac için buraları ziyaret ediyordu⁵.

Kısacası iki devlet için de önem arz eden Irak-ı Arap topraklarında Osmanlı-Safevi mücadelesinin patlak vermesi kaçınılmaz bir durumdu. Nitekim saltanatının ilk dönemlerinde Avrupa meseleleriyle ilgilenmek zorunda kalan Sultan Süleyman 1532'de Avusturya ile yapılan barışın ardından dikkatini doğuya çevirdi ve büyük bir sefer hazırlığına girişti.

1533-35 İrakeyn Seferi ve Irak-ı Arap'ın Osmanlı Egemenliğine Girişi

Suriye ve Mısır'ı fethiyle Kızıldeniz kıyılarına ulaşan Osmanlı sınırlarının, Mohaç Zaferi'nden sonra Orta Avrupa'ya kadar genişlemesi, dış politikadaki önceliklerin yeniden belirlenmesini gerektirmişti⁶. Osmanlılar artık dört cephede (Avrupa, Akdeniz, İran ve Hint Okyanusu) birden aynı anda savaşmaya hazırlıklı olmak durumundaydı ve Hıristiyan güçlerle yürütülen savaş öncelikli konuydu. Bu nedenle Sultan Süleyman, Safevilerle mücadeleyi daha farklı bir biçimde planlayarak doğuya doğru yayılcı bir fetih siyaseti yerine, bu devleti kuşatma ve izole etme çabasını öne çıkardı. Yalnız bu çabanın başarılı olabilmesi için öncelikle Fırat Nehri, Safevi ülkesiyle doğal sınır haline getirilmeliydi. Ardından Azerbaycan ile Irak-ı Arap'ın zapt edilip buralarda kontrolün ele alınması gerekiyordu. Bu iki husus Sultan Süleyman'ın hükümdarlığı döneminde Safeviler ile mücadeleyi belirleyen esaslar oldu⁷. Onun zamanında doğuya doğru düzenlenen üç büyük ve masraflı sefer neticesinde Osmanlı merkezî idaresi bu düşüncesini büyük ölçüde gerçekleştirdi.

Sultan Süleyman'ın ilk İran seferi orduların hem Irak-ı Acem, hem de Irak-ı Arap'a girmesi dolayısıyla *İrakeyn Seferi* olarak bilinmektedir ve 1533-35 yıllarında gerçekleştirilmiştir. Bu sefer aslında padişahın baştan beri düşündüğü bir konu olmakla birlikte Orta Avrupa meseleleri nedeniyle bir türlü gerçekleştirilememişti. Zira saltanatının ilk yıllarında Şah İsmail'in Avrupa devletleri nezdinde ittifak teşebbüslerinde bulunması, Ulama, Zülfikar ve Şeref Han örneğinde olduğu gibi iki tarafın sınır valilerinin zamana ve zemine göre taraf değiştiren tutumları, 1526–28'de Anadolu'da birkaç Kızılbaş ayaklanmasının çıkması gibi hususlar Süleyman'ı İran'a sefer açmak konusunda teşvik ediyordu. Bununla birlikte Osmanlıları asıl harekete geçiren 1524'te Şah İsmail'in ölümünden sonra yerine geçen on yaşındaki oğlu Tahmasb'ın ilk zamanlarında Safevi ülkesinde baş gösteren karışıklıklardı⁸. Şahın çocuk yaşta olması devlet yönetiminde söz sahibi olmak isteyen Kızılbaş beylerini

⁵ Bağdat'ın da içinde olduğu bütün Irak coğrafyasının dinî bakımdan Safevilerce taşıdığı önem hakkında bkz. Rudi Matthee, "The Safavid-Ottoman Frontier: Iraq-ı Arab as Seen by the Safavids", *International Journal of Turkish Studies*, IX/1–2, (Summer 2003), s. 158-163.

⁶ Modern tarihçiler XVI. yüzyılın başında sınırların genişlemesiyle birlikte Osmanlı Devleti'nin dışarıya karşı takip ettiği siyasetin farklılaşmasını «*yönelim krizi*» olarak nitelendirmişlerdir, bkz. Subhi Labib, "The Era of Suleyman the Magnificent: Crisis of Orientation", *International Journal of Middle East Studies*, X/4, (November 1979), s. 435-455.

⁷ Allouche, *a.g.e.*, s. 114-115. Kanunî Sultan Süleyman'ın doğu siyaseti hakkında genel bir değerlendirme için bkz. Rhoads Murphey, "Suleyman's Eastern Policy", *Suleyman the Second and His Time*, (edt. Halil İnalıcık-Cemal Kafadar), İstanbul 1993, s. 229-248.

⁸ Şah Tahmasb'a göre Süleyman'ın ilk doğu seferinin sebebi Ulama'nın Osmanlılara sığındıktan sonra özellikle Veziriazam İbrahim Paşa'yı kışkırtmasıdır, bkz. Şah Tahmasb-ı Safevî, *Tezkire*, (çev. Hicabi Kırılancık), İstanbul 2001, s. 29-32.

birbirine düşürüp ülkede istikrarsızlığa yol açarken, durumdan istifadeyle Özbekler Horasan'a saldırmışlardı. Safeviler doğuda Özbeklerle uğraşırken, Sultan Süleyman da Habsburglarla barış yapar yapmaz 1533'de geniş yetkilerle donattığı Veziriazam İbrahim Paşa'yı doğu seferine gönderdi⁹. Kışı Halep'te geçiren İbrahim Paşa 1534 Ağustosunun başında Safevi başkenti Tebriz'e girdi. Bu esnada Tahmasb'ın Tebriz'e yürüdüğünü haber alan Sultan Süleyman da Eylül sonunda ordusuyla buraya gelerek kendisine katıldı. Padişahın gelişinden endişelenen Safevi şahı Sultaniye'ye çekilince Sultan Süleyman da peşinden gitti. Ancak Şah Tahmasb belki de kendisi açısından en doğrusunu yaparak hiçbir zaman Osmanlı ordusunun karşısına çıkmadı¹⁰. Bu şekilde bir yere varılamayacağı anlaşılınca padişah ve ordusu Bağdat'a yöneldi. Kalenin Safevi Kumandanı Tekelü Mehmed Han firar ettiğinden Osmanlılar hiçbir direnişle karşılaşmadan Bağdat'ı fethettiler (28 Kasım 1534)¹¹.

Sultan Süleyman Bağdat'ta bulunduğu süre içerisinde öncelikle Osmanlı idaresinin tesisiyle ilgilendi. Sonra Şah İsmail'in yıktığı İmam-ı Âzam Ebû Hanife'nin mezarını tamir ettirerek yanına cami ile medrese yaptırdı. Ayrıca Abdülkadir Geylanî'nin türbesinin üstünü kubbeyle kapattırdı ve Şah İsmail'in başlattığı bir cami inşaatını bitirip ibadete açtı. Bunlarla da yetinmeyip İmam Musa Kâzım türbesi ile Nefes ve Kerbela'daki Ehl-i Beyt makamlarını ziyaret etti, bakımlarını yaptırdı. Hatta Kerbela'ya bir su kanalı bile açtırdı¹². Böylece ne kadar kuşatıcı ve bütünleştirici bir İslâm hükümdarı olduğunu Şiîlere gösterdi. Sünnî Osmanlı padişahının bu davranışları Irak-ı Arap'ta yaşayan Şiîlerin kalbini kazanmak kadar Safevi hükümdarının da moralini bozmaya yönelik dinî-siyasî bir propaganda olduğu muhakkaktır.

Bağdat'ın fethi ertesinde kuzeydeki şehirler birer birer Osmanlı hâkimiyetine girerken¹³, güneydeki Cezire, Katif, Hüveyze ve Bahreyn'in daha önce Safevilere tâbi Arap şefleri Osmanlı padişahına biat ettiler. Aynı şekilde Basra Hâkimi Raşid bir elçi göndererek Sultan Süleyman'a itaatini bildirdiyse de, şehrin camilerinde padişah adına hutbe okunması ve paraların üstüne isminin yazılması ancak 1538'de gerçekleşti. Raşid'in haleflerinin başına buyruk idaresinden hoşnut olmayan Osmanlılar, şehrin idaresini doğrudan ele almak için

⁹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. M. Tayyip Gökbilgin, "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın İrakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütuhâtı", *Belleten*, XXI/83, (Temmuz 1957), s. 449-482; Feridun Emecen, "İrakeyn Seferi", *DİA*, XIX, s. 116-117.

¹⁰ Sultan Süleyman, Safevi Şahı Tahmasb'ı savaş meydanına davet etmişse de şah cevabında sayıca üstün Osmanlı kuvvetlerine karşı gereksiz yere savaşarak ordusunu telef etmeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca, Sultan Süleyman'ın kendisini takip etmesini zorlaştırmak için her yeri tahrip etmekle Osmanlı ordusunun çevreden lojistik destek almasını engellemeye çalışmıştı, bkz. *Tezkire*, s. 39-40.

¹¹ Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (neşr. Âli Bey), İstanbul 1341, s. 344-351; *Târih-i Âl-i Osman (Anonim)*, (haz. Mustafa Karazeybek), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, İstanbul 1994, s. 333-337. Bacque-Grammont'a göre İrakeyn Seferi, Bağdat ve Irak-ı Arap'ın fethine rağmen asker ve mühimmat kaybının fazlalığı dolayısıyla neticede başarısızdır. Zira Veziriazam İbrahim Paşa, başta Bağdat üzerine yürütmesi planlanmış ve hazırlıklarını buna göre yapmış ordusu yeterli donanımdan yoksun bir halde önce Tebriz üzerine sevk edip kayıpların artmasına yol açmış, Tahmasb'ın geldiğini duyunca Sultan Süleyman'ı yardıma çağırarak zorunda kalmıştı. Bu hatası ileride Paşanın idam sebeplerinden birisi olacaktı, bkz. Jean-Louis Bacque-Grammont, "XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlılar ve Safeviler", *Prof.Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 217-218.

¹² Nasuhü's-silahî (Matrakçı), *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrakeyn*, (neşr. Hüseyin Gazi Yurdaydın), Ankara 1976, s. 44; Mustafa b. Molla Rıdvan el-Bağdadî, *Târih-i Fetihnâme-i Bağdad*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 3140, 4a; Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Süleymânâme*, İstanbul 1248, s. 119-120; Peçevî İbrahim Efendi, *Târih-i Peçevî*, I, İstanbul 1283, s. 184-186.

¹³ Irak'ın kuzeyinde Osmanlı hâkimiyetinin kuruluşu hakkında bkz. İsmet Parmaksızoğlu, "Kuzey Irak'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Kuruluşu ve Memun Bey'in Hatıraları", *Belleten*, XXXVII/146, (1973), s. 191-230.

1546'da Musul Sancakbeyi Ayas Paşa'nın marifetiyle Basra'yı zapt edip beylerbeylik haline getirdiler¹⁴. Böylece Irak-ı Arap bütünüyle Osmanlıların kontrolüne geçerken, bu toprakların Osmanlılara ait olduğu 1555 Amasya Antlaşması ile Safeviler tarafından da resmen kabul edildi.

1555'ten sonra uzun süre sakin kalan Irak-ı Arap bölgesi Osmanlıların büyük bir orduyla Azerbaycan'ın istirdadına giriştikleri 1578 ertesinde yeniden hareketlendi. Başlangıçta Bağdat civarından da bir ordunun İran'ın içlerine girmesi kararlaştırılmışken, daha sonra bundan vazgeçilerek Kafkasya'daki harekâta yardımcı olmak üzere Bağdat-Şehrizor hattındaki kuvvetlerin sınır boyunca yağma ve tahriplerde bulunması planlandı. Bu vazife dâhilinde hareket eden kuvvetler Hemedan ve Huzistan taraflarına akınlar düzenleyip, bilhassa 1583'ten sonra bazı fetihlerde bulundular. Aynı sıralarda bir süredir isyan halindeki Şatt Arapları da itaat altına alındı. Osmanlı fetihleri savaşın ertesinde Irak-ı Arap sınırının yeniden belirlenmesini gerektirdi. 1590'da savaşın sona ermesiyle başlayan müzakereler özellikle Nihavend'in egemenliği nedeniyle uzun sürdü. Neticede Osmanlılara bırakılan bölgeler Mihriban, Pelengân ve Nihavend beylerbeylikleri şeklinde teşkil edildi¹⁵. Böylece Irak-ı Arap'taki Osmanlı-Safevi sınırı daha doğuya kaymış oldu.

1603'te Safevi kuvvetlerinin Bağdat önlerinde görünmesiyle Irak-ı Arap bir kez daha iki tarafın mücadele alanı haline geldi. Yalnız bu durum Şah Abbas'ın Kafkasya'da Osmanlılara kaybettiği toprakları geri almayı amaçladığı harekâtın planlanmış bir parçası değildi. Bir süreden beri Bağdat'a hâkim olan Uzun Ahmed isimli celalî, eyaletin idaresinin kendisine verilmesini sağlamak için Safeviler nezdinde teşebbüste bulunmuş ve şehri Şah Abbas'a teslim edeceğini duyurmuştu. Hatta şaha adam gönderip Bağdat'ı teslim almak üzere kuvvet göndermesini bile istemişti. Osmanlı merkezî idaresi bu tehdit karşısında eyaleti Uzun Ahmed'e vermek zorunda kalmış, yeni beylerbeyi de şehri teslim almaya gelen Safevi kuvvetlerini içeri sokmamıştı. Bunun ertesinde Hemedan taraflarına akında bile bulunan Uzun Ahmed önemli başarılar kazanmışsa da, ölümüyle birlikte Şehrizor ve Hüveyze'nin elden çıkması çok sürmedi¹⁶. Bu bölgeler savaşın sonuna kadar Safeviler elinde kaldı.

1612'de Osmanlı-Safevi savaşı sona erince Irak-ı Arap sınırı bir kez daha gündeme geldi ve Osmanlılar barışın şartlarından birisi olarak Safevi işgalindeki bölgelerin boşaltılmasını talep ettiler¹⁷. Bu talep yerine getirilmezken özellikle Ahıska'nın aidiyeti konusunda bir türlü uzlaşılammaması, diğer bazı nedenlerle birleşince 1615'te savaş tekrar başladı. Öküz Mehmed Paşa serdarlığındaki ordu Azerbaycan'a doğru yola çıkarken, Bağdat ve çevre eyaletlerin ümerasına da Nihavend ve Hemedan taraflarını yağmalamaları buyruldu. Azerbaycan'daki savaşa destek maksadıyla gerçekleştirilen ve birkaç yıl boyunca devam eden bu saldırılarda Osmanlı kuvvetleri önemli kayıplar verdiler¹⁸. 1618'de iki taraf tekrar barış

¹⁴ Salih Özbaran, "XVI. Yüzyılda Basra Sahillerinde Osmanlılar, Basra Beylerbeyliğinin Kuruluşu", *Tarih Dergisi*, XV, (1971), s. 54; Rudi Matthee, "Between Arabs, Turks and Iranians: The town of Basra, 1600-1700", *Bulletin of the School of Oriental&African Studies*, LXIX/1, (2006), s. 57-58.

¹⁵ Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyâsî Münâsebetleri (1578-1612)*, İstanbul 1993, s. 171-186, 204-206 ve 223-224.

¹⁶ İskender Münşî, *Târih-i âlem-ârâ-yı Abbâsî*, II, (neşr. İrec Afşar), Tahran 1382 hş, s. 649-650, 660-663.

¹⁷ Feridun Ahmed Beğ, *Münşe'âtü's-selâtin*, II, İstanbul 1294, s. 257-261; Sarı Abdullah Efendi, *Düstürü'l-inşâ*, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, nr. 3332, 162b-166b.

¹⁸ *Topçular Kâtibi 'Abdülkâdir (Kadri) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, I, (Haz. Ziya Yılmaz), Ankara 2003, s. 639. İskender Münşî, bu saldırılar sırasında bölgedeki Osmanlı kuvvetlerinin komutanı Kayış Mehmed Paşa'nın yenilgiye uğratılıp öldürüldüğünden bahseder, bkz. *Târih-i Âlem-ârâ-yı 'Abbâsî*, II, s. 925. Yine 1027 yılı

görüşmelerine başladığında Osmanlı diplomatları iyi niyet göstergesi olarak Safevilerden Şehrizar ve dolaylarını boşaltmalarını bir kez daha istediler. Nihayet 1619'da padişahın onayladığı barış metnine göre Irak-ı Arap'ta Şehrizar ve Bağdat taraflarında Safevilerce işgal edilmiş bölgelerin boşaltılmasına karşılık Derne ve Derteng'in onlara bırakılması kabul edildi¹⁹.

Şah Abbas'ın Bağdat'ı Zaptı ve Irak-ı Arap'ta Safevi Hâkimiyeti

II. Osman'ın tahtan indirilip katledilmesinden sonra birçok eyalette peşi sıra isyanlar baş göstermişti. Bu isyanlardan birisinin de merkezi Bağdat'tı. Burada bir süreden beri Beylerbeyi Yusuf Paşa ile Subaşı Bekir arasında var olan sürtüşme sonunda Yusuf Paşa'nın öldürülmesiyle sonuçlandı. Eyaletin idaresine el koyan, uydurma bir beratla *paşa* unvanı alan ve beylerbeyi alametleri kuşanan Bekir Subaşı'nın bu hareketleri İstanbul tarafından asi sayılmasına neden oldu ve üzerine Diyarbekir Beylerbeyi Hafız Ahmed Paşa serdarlığında bir ordu gönderildi. Osmanlı serdarı tarafından kuşatılan Bağdat'ta mahsur kalan Bekir Subaşı çareyi Safevilerin Luristan hâkimi Kasım Han'dan yardım istemekte buldu²⁰. Onun göndereceği bir miktar askerle Osmanlı ordusunun çekileceğini umuyordu. Ancak Kasım Han'a yolladığı elçinin onun yerine Şah Abbas'a gitmesiyle olaylar farklı gelişti.

Bağdat'ı kolaylıkla ele geçirme fırsatını bu kez kaçırmak istemeyen Şah Abbas hemen harekete geçerek Bağdat valiliğine tayin edildiğini bildiren bir belgeyi hemen bazı hediyelerle birlikte Bekir Subaşı'ya gönderdi. Ardından Karçakay Han'ı otuz bin kişilik bir orduyla Şehriban'a, Safi-kulu Han'ı da bir miktar askerle şehri teslim almak üzere Bağdat'a yolladı. Kendisi de kutsal yerleri ziyaret ve Şi'ileri Sünnî zulmünden kurtarmak bahanesiyle sefer hazırlıklarına başladı²¹. Aslında Şah Abbas, Uzun Ahmed meselesinde olduğu gibi bir sürprizle karşılaşma ihtimaline karşı Bağdat yakınlarında bulunmayı ve gerektiği takdirde duruma bizzat el koymayı planlıyordu.

Bekir Subaşı'nın Safeviler nezdinde teşebbüsünü öğrenen Hafız Ahmed Paşa, asi subaşıya istediğini verdi ve onu Bağdat Beylerbeyiliği'ne atayarak Diyarbekir'e dönmek üzere yola çıktı²². Sonunda amacına ulaşan Bekir Subaşı, kaleyi teslim almaya gelen Safi-kulu Han'ı

---

başlarında (1618) Mazenderan'da Şah Abbas'ın yanında bulunan İtalyan seyyah Pietro della Valle; Hemedan hâkimi Lür Hüseyin ile Kasım Sultan'dan gelen hediyeler arasında Kayış Mehmed Paşa ile pek çok Türkün kellesinin olduğunu yazmaktadır, bkz. Pietro della Valle, *Viaggi di Pietro della Valle il Pellegrino*, I, (edt. Mario Schipano is by G. Gancia), Brighton 1843, s. 622-623. Savaşın uzamasının Bağdat kullarını bıktırdığı anlaşılmaktadır. Zira 1618 yazında Bağdat Beylerbeyi Mustafa Paşa'ya bölgedeki beylerbeyi, sancakbeyi ve Kürt hâkimleriyle birlikte Şehrizar taraflarının istilasını emredildiğinde askerler isyan edip seferi tatil ettirmişlerdi, bkz. *Topçular Kâtibi 'Abdülkâdir Efendi Tarihi*, II, s. 680-681.

¹⁹ Münşe 'âtî's-selâtin, II, s. 262-265.

²⁰ *Târih-i Fetihnâme-i Bağdad*, 32a-38a; *Târih-i Peçevî*, II, s. 392-393; Kâtip Çelebi, *Fezleke*, II, İstanbul 1286, s. 39-40; Na'imâ Mustafa Efendi; *Târih-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbârî'l-Hâfikayn)*, II, (Haz. Mehmet İpşirli), Ankara 2007, s. 517-519; *Târih-i Âlem-ârâ-yı 'Abbâsî*, II, s. 996-997.

²¹ Safevi tarihlerinde şahın sadece valilik beratı gönderdiği belirtilirken (*Târih-i Âlem-ârâ-yı 'Abbâsî*, II, s. 997-999; Mirza Bey Cünâbadî, *Ravzatü's-safeviyye*, (neşr. Gulam Rıza Tabatabaî Mecid), Tahran 1378 hş., s. 885-886), Osmanlı tarihlerinde beratla birlikte bir taç ve hilatler gönderdiğinden bahsedilir (*Fezleke*, II, s. 42-43; *Târih-i Fetihnâme-i Bağdad*, 38b).

²² *Târih-i Peçevî*, II, s. 393; *Fezleke*, II, s. 43-45; *Târih-i Na'imâ*, II, s. 517-519, s. 524-526. Mustafa b. Molla Rıdvan, serdarın gidişinde Kızılbaş ile savaşmaya ehliyeti bulunmamasının etkili olduğunu söylemektedir, bkz. *Târih-i Fetihnâme-i Bağdad*, 38b. Karaçelebi-zâde ve İskender Münşî, kuvvetlerinin sayıca üstünlüğüne rağmen

şahın hediyeleriyle birlikte kovdu ve askerleri üzerine ateş açtırdı. Düşündüğü başına gelen Şah Abbas bu harekete oldukça sinirlenip 23 Aralık 1623'te Bağdat'ı kuşattı²³. Şehrin karadan ve nehirden bütün ikmal yolları kesilmesine rağmen, Bekir Subaşı sonuna kadar direnmeye kararlıydı. Fakat babasının umutsuzca direnişi karşısında kendi derdine düşen oğlu Narin (İç) Kale'nin müdafaasından sorumlu Derviş Mehmed Ağa, Şah Abbas ile gizlice haberleşip hayatı üzerine pazarlık yaparak kuşatmanın yirmi birinci gününde kalenin kapılarını açtı ve Safevi askerlerinin içeri girmesini sağladı. Böylece Bağdat Safevilerin eline geçti (13-14 Ocak 1624)²⁴.

Bağdat'ın zaptından sonra Şah Abbas; Şîî, Sünnî tüm halka âmân verdiğini duyurdu. Lakin birkaç gün sonra bundan vazgeçerek yerli halkı Sünnî ve Şîî şeklinde ayrı tahrir ettirip, her Sünnî'yi bir Şîî'nin tasarrufuna vererek bunların mallarına ve paralarına el konulmasını buyurdu. Tam anlamıyla bir cadı avına dönüşen bu iş sırasında birçok Sünnî Müslüman görünürde mallarının ve mülklerinin tespiti, gerçekteyse mezhepleri yüzünden ağır işkencelere tabi tutuldu, katledildi. Bu kötü muameleden Bağdat'ın idarecileri ve dinî önderleri de nasiplerini aldı. Bekir Subaşı yakalandıktan sonra işkenceyle öldürüldü. Şah Abbas'ın huzurunda yapılan «*sebb-i Şeyheyn*» teklifini reddeden Bağdat Kadısı Nuri ile Cami-i Kebir Hatibi Mehmed efendiler önce çenelerinden hurma ağacına asıldılar, ardından kurşuna dizildiler. İhanetiyle kalenin düşmesini sağlayan Derviş Mehmed ise birkaç günlük iltifattan sonra her an taraf değiştirebileceği endişesiyle Horasan'a sürgün edildi. Hayatından kaygılanıp yolda firara kalkışması sonu oldu²⁵.

Samimi bir Şîî olduğunu her fırsatta ortaya koyan Şah Abbas'ın kendi ülkesindeki Sünnîlere karşı da baskı ve şiddet uyguladığı göz önüne alınırsa Bağdat'ta yapılanlar mezhep farklılığından kaynaklanan nefretin sonucu gibi görünmektedir. Keza Sünnîlere ait kutsal mekânlardan İmam-ı Âzam Ebû Hanife ile Abdülkâdir-i Geylânî türbelerinin tahribi bunu doğrulayan hareketlerdir²⁶.

Safeviler, Bağdat'ın ardından kısa sürede Hille, Necef ve Kerbela'yı da ele geçirdiler. Şah Abbas buralara idareciler atarken, kendisi de başta Hz. Ali'nin kabri olmak üzere Necef ve Kerbela'da Şîîlerin kutsal saydığı mekânları ziyaret etti. Kerbela'ya bir kanal da o açtırdı. Aynı sıralarda kuzeyde Musul, Kerkük ve Şehrizer Safevi tasarrufuna alındı. Hatta Karçakay Han, Musul-Mardin arasındaki bölgeyi yağmalamaktan da geri kalmadı²⁷. Bu başarılarından ve

Hafız Ahmed Paşa'nın 5-6.000 kişilik Safevi ordusundan çekinerek bir anlamda kaçtığını vurgularlar, *bkz.* Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-ibrâr*, Kahire 1248, s. 557-558; *Târih-i Âlem-ârâ-yı 'Abbâsî*, II, s. 997.

²³ *Târih-i Âlem-ârâ-yı 'Abbâsî*, II, s. 999-1000.

²⁴ *Târih-i Fetihnâme-i Bağdad*, 40b; *Ravzatü's-safeviyye*, s. 887; *Fezleke*, II, s. 49; *Târih-i Âlem-ârâ-yı 'Abbâsî*, II, s. 1003; Kemal b. Celâl Münecim, *Târihçe*, Süleymaniye Kütüphanesi Atıf Efendi, nr. 1861, 54a.

²⁵ *Târih-i Fetihnâme-i Bağdad*, 41b; *Fezleke*, II, s. 49-50; *Târih-i Âlem-ârâ-yı 'Abbâsî*, II, s. 1003-1004. Na'imâ, Bağdat'ın Şîî reislerinden birisi olan Seyyid Dürrec'in tahrir sırasında birçok Sünnî'yi Şîî defterine yazmakla hayatlarını kurtardığını yazar, *bkz.* *Târih-i Na'imâ*, II, s. 531-533. Topçular Kâtibi ise âmân teklifini kabul edenlerin Dergezîn ve Kazvin taraflarına sürgün edildiğini söyler, *bkz.* *Topçular Kâtibi 'Abdülkâdir Efendi Tarihi*, II, s. 790.

²⁶ Joseph von Hammer-Purgstall, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, IX, (terc. Mehmed Ata), İstanbul 1333, s. 24; Sünnîlere ait cami ve medreselerin bu dönemde ahır haline getirildiği hakkında *bkz.* Yusuf Halaçoğlu, "Bağdat, II. Osmanlı Dönemi", *DİA*, IV, s. 434.

²⁷ *Târih-i Âlem-ârâ-yı 'Abbâsî*, II, s. 1006. Safevilerin Diyarbekir'e yaklaşması halkı telaşa düşürünce, Hafız Ahmed Paşa kaleye toplar çıkarıp, surları güçlendirmek zorunda kalmıştı, *bkz.* *Fezleke*, II, s. 51; *Târih-i Na'imâ*, II, s. 533-534; *Târih-i Peçevî*, II, s. 394-395.

Osmanlıların zafiyetinden cesaret alan Şah Abbas şimdi Halep'i ele geçirmenin hayallerini kurmaya başlamıştı. Bununla da yetinmeyip İngiltere'ye elçi göndererek İngiliz kralına siyasî ittifakın yanı sıra yeni bir ticaret antlaşması önermiş ve her yıl kendisine sekiz bin balya ipek gönderme taahhüdünde bulunmuştu. Olan bitenleri endişeyle takip eden Venedik konsolosu ise raporlarında Şah Abbas'ın, İngilizlere, Osmanlılardan Halep'i alarak ipeği Yakındoğu yoluyla sevk edebileceğinden bahsettiğini yazmaktaydı²⁸.

Bağdat'ın Safeviler eline geçmesi ve ardından etraftaki Osmanlı vilayetlerini yağmalamaları, 1618'den beri devam eden Osmanlı-Safevi barışının bozulması anlamına geliyordu. Oysa daha birkaç ay önce saltanat değişikliği münasebetiyle Safevi Şahı'na bir name gönderilmiş, iki taraf arasında barışın devamı temenni edilmiş, Şah Abbas'tan bu konuda özveri beklendiği ifade edilmişti²⁹. Lakin bu son gelişmelerle barış temennileri lafta kaldı.

Savaş sürecinin yeniden başlamasıyla Osmanlılar, Bağdat'ı tekrar egemenliklerine almak için arka arkaya seferler düzenlediler. Bunlardan ilkinde Serdar Çerkez Mehmed Paşa, Abaza meselesi ile uğraşmaktan bir türlü Bağdat'a üzerine gidemedi ve 1625 yılı başında kışı geçirdiği Tokat'ta vefat etti. Yeni serdar Hafız Ahmed Paşa'nın sevk ettiği öncü kuvvetler kısa sürede Kerkük, Hille ve Kerbela'yı Safevilerden geri aldı³⁰. Kendisi de Eylül ayı başında Diyarbekir'den büyük bir orduyla ayrıldı. İki ayda Bağdat önlerine ulaşan Osmanlı ordusu hemen kuşatma tertibatı alarak kaleyi dövmeye başladı. Lakin toprakların yetersizliği ve az miktardaki mühimmatın idareli kullanımı nedeniyle bu yeterince etkili olmadı. Bunun üzerine Hafız Ahmed Paşa lağım faaliyetlerine yöneldi. İki ay zarfında elli yerden lağım kazılmasına rağmen bunlardan da sonuç alınamadı. Son çare olarak genel bir taarruz gerçekleştirildi. Fakat bu saldırı Safevilerin içeriye gizlice bir hendek daha kazmaları nedeniyle tam bir hezimetle sonuçlandı³¹.

Hafız Ahmed Paşa kalenin savaşı kazanmasındaki güçlüğü görünce bu kez meseleye diplomasiyle bir çözüm bulmak istedi ve Şah Abbas'a bir elçi gönderdi. Elçinin getirdiği mesajda Osmanlı serdarının kaleyi almadan dönmeyeceğini bildirmesine cevaben Şah Abbas, doksan yıl evvel ülkesinin toprağı olan Bağdat'tan asla vazgeçmeyeceğini vurguladı. Ayrıca burayı bir mütegalibenin elinden aldığını, Haremeyn-i şerifeyne sahip Osmanlıların

²⁸ *Calendar of State Papers, Relating to English Affairs in the Archives of Venice, 1625–1626*, Volume XIX, (ed. Allen B. Hinds), London 1913, belge nr. 689. İstanbul'daki İngiliz elçisi de Türklerin ticaret yollarının kontrolünü kaybetmek üzere olduğunu yazıyordu, bkz. *The Negotiations Sir Thomas Roe in his Embassy to the Ottoman Porte, from the Year 1621 to 1628*, London 1740, s. 228.

²⁹ *Düstürü'l-inşâ*, 141a-144b.

³⁰ *Fezleke*, II, s. 69; *Târih-i Na'îmâ*, II, s. 575; *Topçular Kâtibi 'Abdülkâdir Efendi Tarihi*, II, s. 811-812. İskender Münşi, Osmanlı öncü kuvvetlerinin gelişi üzerine endişelenen Safi-kulu Han'ın çevredeki Kızılbaş beyleriyle askerlerini Bağdat'a toplayarak bir takım tedbirler için hazırlıklara başladığını, bu sayede Osmanlıların Hille ve Kerbela'ya kadar olan bölgeleri zorlanmadan ele geçirdiklerini yazar. Fakat Necef'teki Kızılbaş tüfekçilerinin direnişi yüzünden Murad Paşa'nın burayı almakta başarısız olduğunu kaydeder, bkz. *Târih-i Âlem-ârâ-yı 'Abbâsî*, II, s. 1033-1034.

³¹ *Fezleke*, II, s. 75-76; *Târih-i Na'îmâ*, II, s. 581-583; *Târih-i Âlem-ârâ-yı 'Abbâsî*, II, s. 1036-1038. Bu saldırıya katılan askerlerden biri olan Ser-turnacı Ali ailesine yazdığı mektupta yaşanan trajediden bahsetmektedir "... bir gün Rumeli kolundan kal'anın otuz zirâ' miktarı divarın yıkub yürüyüş fermân olundukda Rumelinün güzide askeri ve yarar yiğitleri yürüyüş edüb içerüsüne girdüklerinde meger ki mel'ün derin hendekler kazub ve içine su salub üstüne cayır ve saman ve otluk bırakub belürsüz etmişler yürüyüş olub içerüye girdükleri gibi Rumelinün alay beğleri ve za'îmleri ve bi'l-cümle bellü yarar yiğitleri ta boğazına dek içine düşüb helak olanun nihâyeti yokdur ...", bkz. Claudia Römer, "Die Osmanische Belagerung Bagdads 1034–35/1625–26", *Der Islam*, 66, (1989), s. 121.

Şiflerce mukaddes bu şehri bıraktıkları takdirde iki devlet arasındaki barışın bozulmayacağını ifade etti³². Bu görüşme her iki tarafın da isteğinden vazgeçmeyeceğini açık şekilde ortaya koyarken, savaşın daha da uzamasına yol açtı. Yalnız bu noktada savaş taraflar için giderek içinden çıkılmaz bir hal aldı. Zira Osmanlı kuvvetleri Bağdat Kalesi'ni üç noktadan kuşatmışlar ve kalenin ikmal yollarını önemli ölçüde kesmişlerdi. Şimdi ise Safeviler Veziriazamı ve ordusunun etrafını sarıp iki ateş arasında sıkıştırmıştı. Üstelik salgın hastalıklar yanında iâşe ve mühimmat temininde yaşanan ciddi zorluklar arada sıkışıp kalmış askerin huzurluğunu gittikçe artırıyordu³³.

Osmanlı ordusunun savaşamayacak duruma geldiğini gören, kendi ordusu da ağır zayıat veren Şah Abbas, Hafız Ahmed Paşa'ya Bağdat'ı boşaltabileceğini, ancak karşılığında İmam Ali, Hille, Cevâzir ve Felluce İskelesi başta olmak üzere Fırat Nehri'nin doğusundaki bölgelerin kendisine verilmesini istediğini bildirdi. Irak-ı Arap topraklarını ikiye bölen bu istek Osmanlı kurmaylarınca uygun bulundu. Lakin Osmanlı ordugâhında askerlerin ayaklanıp veziriazama kuşatmayı bitirmesi için baskı yaptığını duyunca şah bu isteğinden vazgeçti³⁴. Barış yoluyla Bağdat'ı geri alma hayalleri sona eren Hafız Ahmed Paşa bir süredir hazırlıkları yapılan son lağımın da başarısız olmasıyla artık geri dönmekten başka bir seçeneğinin kalmadığını anladı ve sekiz aydır devam eden kuşatmayı bitirdi (3 Temmuz 1626)³⁵. Osmanlıların Bağdat'ı Safevilerin elinden kurtarma yolundaki ilk ciddi teşebbüsleri başarısızlıkla sonuçlanırken, başta Kerkük olmak üzere bazı kaleler tekrar Safevilerin eline geçti.

Osmanlı ordularının bir sonraki Bağdat seferi Abaza meselesine öncelik verilmesi nedeniyle ancak 1629 yazında mümkün oldu. Bu kez orduların başında serdar olarak Veziriazam Hüsrev Paşa bulunuyordu. Kendisinin Bağdat üzerine varmadan evvel Hemedan'a kadar olan bölgeyi istila edip, oralarda oluşturulacak garnizonlarla Irak-ı Arap'ın doğusunda güvenli bir bölge yaratma düşüncesi çok miktarda asker ve mühimmat kaybıyla sonuçlanırken, beklenen neticeyi vermedi. Altı aydan fazla İran içlerinde dolaşan Osmanlı ordusu nihayet 1630 yılı Eylül ayı başında Bağdat önlerine ulaşabildi. Yalnız mühimmatın gecikmesi nedeniyle kuşatma bir ay sonra başlatılabildi. Hüsrev Paşa, Hafız Ahmed Paşa'nın hatasını tekrarlamayıp bu kez daha fazla top ve mühimmatla kaleyi kuşatmasına rağmen İran içlerinde dolaşmaktan yorgun düşen Osmanlı askerleri surları aşmayı yine başaramadılar. Kuşatmanın uzamasının yaratacağı sıkıntıları gayet iyi bilen Hüsrev Paşa bu vakitten sonra kalenin alınmayacağına kani olarak Kasım ayı ortasında muhasarayı bitirmeye ve çekilmeye karar

³² *Târih-i Âlem-ârâ-yı 'Abbâsî*, II, s. 1044-1045.

³³ Bağdat seferine katılan askerlerin mektuplarından başta erzak konusu olmak üzere çekilen sıkıntıları anlamak mümkündür. Mesela Ser-turnacı Ali zahire sıkıntısı ve bunun neden olduğu pahalılıktan şikâyet etmektedir. “*Şah Hille'yi almadan dört cânibden zahîre gelürdi aslen bir nesneye ihtiyâcımız yok idi Hille alındıktan sonra zahîre gelmez oldu peksimed beş guruşa vukiyyesi arpanın on filoriye kilesi satılmaya başladı ... mâh-ı Şevvalin altıncı günü hesâb ettiler cümle askerde on beşer günlük zahîre kalmış cem olup serdara dediler ki işte bu gündün on beş günlük zahîremiz kaldı bundan sonra bize zahîre var mı bir yerden gelür mi dediler serdar eyitdi ki benüm bir dâne arpaya ve bir lokma etmeğe kudretim yokdur ...*”, bkz. Römer, *a.g.m.*, s. 122-123. Yakalanan bir Osmanlı postacısının üzerinden çıkan ve İskender Münşî'nin eserinde yer alan asker mektubunda da aynı konuya değinilmektedir. “*Ordu-yı hümâyûna bir vukiyye zahîre gelmeyüb her kim evvelden bir zahîre çok tedârik etdiyse hâlâ kimin tutub kimin satar ordumuzun ucuzluğu bu minvâl üzere olubdur ki zikr iderüz bir vukiyye on bir guruşa bir vukiyye yağ iki guruşa bir vukiyye hurma bir guruşa bir kile arpa sekiz guruşa itmeğün üç dirhemi bir akçe ve at etinin bir vukiyyesi kırk akçe satılır ...*”, bkz. *Târih-i Âlem-ârâ-yı 'Abbâsî*, II, s. 1056.

³⁴ *Fezleke*, II, s. 85-87; *Târih-i Na'imâ*, II, s. 594-597.

³⁵ Römer, *a.g.m.*, s. 122.

verdi³⁶. Niyeti ertesi yıl daha kalabalık ve kuvvetli bir orduyla geri dönmek suretiyle Bağdat'ı almakti. Fakat askerin itirazı nedeniyle bu gerçekleşmedi. Meseleyi diplomatik yollarla halletmek için hazırlıklara başladıysa da, bu düşüncesini hayata geçiremeden muhaliflerinin padişah nezdinde yaptığı baskılar sonucu azledildi ve ardından idam olundu. Sert mizacına rağmen asker tarafından sevilen Hüsrev Paşa'nın azli ve öldürülmesi, ardından Hafız Ahmed Paşa'nın ikinci kez sadarete getirilişi İstanbul'da kapıkullarının isyanına yol açarken, durum IV. Murad'ın saltanatını tehdit eden bir hale dönüştü. Bu gelişmeler Bağdat ve Irak-ı Arap ile ilgili planların bir süreliğine gündemden düşmesine sebep oldu.

IV. Murad'ın Bağdat'ı Fethi ve Irak-ı Arap'ta Osmanlı İdaresinin Yeniden Tesisi

1624'ten sonraki altı yıl boyunca Osmanlılar iki kez Irak-ı Arap topraklarına girmiş ve Bağdat'ı kuşatmışlardı. Külliyyetli miktarda hazine, mühimmat ve asker kaybına rağmen kalenin zaptı mümkün olmamıştı. Bundan dolayı Bağdat'ı almayı bir gurur meselesi haline getiren IV. Murad, 1632'de iktidarını sağlama aldıktan sonra sefer hazırlıklarına başladı. Beklenenin aksine ilk seferini Bağdat yerine Revan üzerine gerçekleştirdi ve 1635'te burayı fethetti. Bununla birlikte Revan'ın altı ay içinde Safevilerce geri alınması ve 1636 yılında Erdelanoğlu Han Ahmed'in Osmanlılara ilticasıyla Şehrizar dolaylarında meydana gelen çatışma dikkatlerin bir kez daha Irak-ı Arap'a çevrilmesine yol açtı. Sonunda IV. Murad, Bağdat'ı geri alıp Irak-ı Arap'ı tekrar Osmanlı toprağı haline getirmek maksadıyla 1637 yılı içerisinde hazırlıkları başlattı³⁷.

Bütün hazırlıklar bitirildikten sonra padişahın başında bulunduğu Osmanlı ordusu 8 Mayıs 1638'te Üsküdar'dan hareket etti³⁸. IV. Murad Ekim ayında Musul'a ulaştığında Hindistan Timurîleri'nin Şahı «Şah Cihan» Hürrem'in elçisi Mir Zarif bir mektupla çıka geldi. Şah Cihan, mektubunda Osmanlılarla mezhep birliğinden bahisle Şî Safevileri ortak düşman kabul ettiğini, bir süreden beri onlarla savaşarak önemli başarılar kazandığını, Kandahar'ı ve civardaki birçok kaleyi ele geçirdiğini, şimdi Horasan'a doğru ilerlemeyi düşündüğünü belirtiyordu. Şayet başarabilirse sonraki hedefinin İran'ı Şîilerden kurtarmak olduğunu, Osmanlı padişahını da Irak-ı Arap'ı ele geçirmek konusunda sonuna kadar desteklediğini, bunun için dua ettiğini söylüyordu³⁹.

IV. Murad'ın Bağdat üzerine hareketi Safevi başkenti Isfahan'da endişeyle karşılanmıştı. Zira Safeviler bir süreden beri doğu sınırında Hindistan Timurîleri ile savaşmaktaydılar. Bu mücadelelerde doğudaki önemli şehirlerden biri olan Kandahar ile Horasan'daki bazı kaleler kaybedilmiş, Maverünnahr Özbekleri'nin Hanı Hüseyin de fırsattan istifadeyle ve Şah Cihan'ın kışkırtmasıyla Safevilere saldırmıştı⁴⁰. Şimdi iki cepheye birden

³⁶ Fezleke, II, s. 128-130; Târih-i Na'îmâ, II, s. 676-679; Topçular Kâtibi 'Abdülkâdir Efendi Tarihi, II, s. 948-954.

³⁷ IV. Murad'ın Bağdat Seferi ile için yapılan hazırlıklar hakkında bkz. Özer Küpeli, *Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1612-1639)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2009, s. 166-171.

³⁸ BOA, MAD 14357, s. 4; *Dördüncü Murad'ın 1047 Bağdad Seferi Menzilnamesi*, Süleymaniye Kütüphanesi Laleli, nr. 1608/6, 35b.

³⁹ *Münşe'atü's-selâtin*, II, s. 161-163; *Düstürü'l-inşâ*, 184b-186b.

⁴⁰ İskender Beğ Türkmen ve Muhammed Yusuf Müverrih, *Zeyl-i Târih-i Âlem-ârâ-yı 'Abbâsî*, (neşr. Süheyli Hansari), Tahran 1317 hş., s. 209-214; Kemal b. Celal Münecim, *Târihçe*, 64b; Muhammed Masum bin Hâcegi-i İsfahanî, *Hülâsatü's-siyer*, *Târih-i Rüzgâr-ı Şah Safî-i Safevî*, Tahran 1358 hş., s. 253-255. Bir Osmanlı kaynağında Şah Cihan ve Hüseyin Han'ın Safevilere karşı yürüttüğü mücadeleye ayrıntılarıyla değinmektedir, bkz. Nuri Ziyaeddin İbrahim, *Fetihnâme-i Bağdad*, Österreichische Nationalbibliothek, nr. 1054, 104a-108a.

savaşma tehlikesinin belirmesi Şah Safi'yi, Kandahar ile Bağdat arasında bir tercih yapmaya zorladı. Bu şehirlerin her ikisi de hem jeopolitik, hem de ekonomik bakımdan önemliydi. Lakin Bağdat'ın aynı zamanda Şiîler için dinî bir merkez oluşu önceliğin buraya verilmesini gerektiriyordu ve şahın tercihi de bu yönde oldu. Bağdat'ın savunmasını güçlendirmek için bütün vilayetlerden asker talep edildi ve mühimmat yığınağına başlandı⁴¹.

Safevilerin var güçleriyle savunma tedbirleri almaya çalıştıkları bu sırada, 14 Kasım 1638'de, İmam-ı Âzam menziline varan Osmanlı ordusu bir gün sonra 15'ini 16'sına bağlayan gece Ak-kapı istikametinden kaleyi muhasaraya başladı. Otuz dokuz günlük şiddetli bir kuşatmanın ardından kaledekiler âmân talebinde bulundular⁴². Talep kabul edildi ve Osmanlı askerleri kaleye girdiler. Buna rağmen müdafilerin bir kısmı yağmaya girişen Osmanlı askerlerinden çekindikleri gerekçesiyle silahlarını teslim etmediler. Bu sırada başlayan itiş kakış şehrin içinde çatışmanın tekrar başlamasına yol açtı. Sayıca çok üstün olan Osmanlı askerleri teslim olanlar da dâhil ele geçirdikleri Kızılbaş askerlerinin neredeyse tamamını kılıçtan geçirdiler. Kıymdan şehrin Şiî halkı da nasibini aldı. Birkaç günlük süreçte Bağdat'ın Safevi muhafızlarıyla Kızılbaş halktan katledilenlerin sayısı o kadar fazlaydı ki, sokaklardaki cesetlerin toplanması günlerce sürmüştü⁴³. Bu hadiseyle şehirdeki Şiî nüfusu önemli ölçüde azalırken, aynı zamanda Şah ordusunun en seçkin birliklerinin burada yok olması Safevilerin askerî gücüne önemli bir darbe oldu.

Fetih tamamlandıktan sonra IV. Murad, önce İmam-ı Âzam türbesini ziyaret etti. Ardından tebrikleri kabul edip, hilatler dağıttı. Bağdat Beylerbeyiliği'ne Yeniçeri Ağası Küçük Hasan Ağ'a'yı, kadılığına ise Tezkireci Musa Efendi'yi tayin etti. İmam-ı Âzam ve Şeyh Abdülkadir Geylani türbelerinin tamirini emrederken Şeyhülislam Yahya Efendi'yi de bu işe nazır kıldı⁴⁴.

Yirmi gün kadar Bağdat ve civarında oyalanan padişah son cumayı İmam-ı Âzam'da kılıp yola çıkma hazırlıkları yaparken kale içindeki baruthanede bir patlama meydana geldi. İç

⁴¹ *Zeyl-i Târih-i Âlem-ârâ-yı 'Abbâsî*, s. 214-216. Ayrıca bkz. Kemal b. Celal Müneccim, *Târihçe*, 65a; *Hülâsatü's-siyer*, s. 256-259. Nuri Ziyaeddin de Safevilerin hazırlıklarıyla ilgili ayrıntılarda Bağdat'a 25.000'i tüfekçi, 15.000'i okçu olmak üzere 40.000 asker gönderdikleri yazmaktadır, bkz. *Fetihnâme-i Bağdad*, 73a-b.

⁴² Kuşatma süreci hakkında bkz. Küpeli, *a.g.t.*, s. 181-187.

⁴³ Bağdat'ta katledilen Kızılbaşların sayısı ile ilgili kaynaklar muhtelif rakamlar vermektedir. Bu rakam bazı kaynaklarda 30.000'dir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)*, nr. 14357, s. 31; Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Zafernâme*, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, nr. 2086, 82b-83a; *Fezleke*, II, s. 204; *Târih-i Na'îmâ*, II, s. 893). Nuri Ziyaeddin'e göre katliamdan sadece 50 kişi kurtulmuş, lakin Şah Safi ordunun morali bozulmasın diye bunları öldürtmüştür. Ölenlerin toplam sayısı ise kuşatma sürecindekilerle birlikte 50.000'dir, bkz. *Fetihnâme-i Bağdad*, 191b, 204a-b. Aynı rakam 1.000 fazlasıyla doğancıbaşının mektubunda da geçmektedir, bkz. Monsieur de Thevenot, *The Travels of Monsieur de Thevenot into the Levant*, I, (Edt. Fuat Sezgin), Frankfurt 1995, s. 290. Vecihî, 37.000 Kızılbaştan 10.000'inin kuşatma sırasında, 20.000'den fazlasının tesliminden sonraki iki-üç gün içinde öldüğünü, ancak 300 kadarının kurtulup memleketlerine dönebildiklerini belirtir, bkz. Vecihî Hasan Efendi, *Târih-i Vecihî*, Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye, nr. 917, 8b. Peçevî'ye göre katledilenlerin sayısı 34.000'dir, bkz. *Târih-i Peçevî*, II, s. 451. Mustafa b. Molla Rıdvan'da bu sayı 36.000'dir, bkz. *Târih-i Fetihnâme-i Bağdad*, 55b. Topçular Kâtibi'ne göre tesliminden sonraki iki gün içinde katledilen Kızılbaşların sayısı 25.000 ile 40.000 arasındadır, bkz. *Topçular Kâtibi 'Abdülkadir Efendi Tarihi*, II, s. 1103. Osmanlı kaynaklarının aksine Safevi tarihleri ne katliamdan ne de bununla ilgili rakamlardan bahseder.

⁴⁴ BOA, MAD, nr. 14357, s. 31; *Fetihnâme-i Bağdad*, 196b, 198b; *Zafernâme*, 83b-84b; *Târih-i Vecihî*, 9a; *Fezleke*, II, s. 205; *Târih-i Na'îmâ*, II, s. 894-895. Fetihden sonra gerçekleştirilen eylemlerden biri de Osmanlı geleneklerine uygun olarak şehrin tahrididir. Bu tahririn neticeleri için bkz. BOA, *Tapu Tahrir Defteri (TD)*, nr. 1028 ve BOA, MAD, nr. 4715.

kalenin büyük hasar gördüğü, askerden ve halktan pek çok kişinin öldüğü ve yaralandığı bu hadisenin sorumlusu olarak sağ kalan Kızılbaşları görenler, durumu padişaha haber verdiklerinde şehirdeki tüm Şîilerin katledilmesi için icazet almakta zorlanmadılar. Bu katliamdan daha önce İmam Kazım'a kaçmış bulunanlarla çevre kasabalardan buraya ziyarete gelenler dahi kurtulamadı⁴⁵. Böylelikle Bağdat ve yakın çevresinde neredeyse hiç Şîî nüfusu kalmamış oluyordu. Şîî halka karşı bitmek bilmeyen bu nefret aslında on beş yıl kadar önce Şah Abbas'ın Bağdat'ı zaptından sonra Sünnî idarecilere ve halka karşı takip ettiği kanlı siyasetin intikamından başka bir şey değildi. Keza 1625-30 döneminde düzenlenen iki başarısız seferde çekilen acı ve ıstırapların asker bünyesinde yarattığı kin de göz ardı edilmemelidir.

Bağdat'tan ayrılıp İstanbul yoluna düşen IV. Murad, Musul'da tutuklu Safevi elçisini huzuruna kabul edip, kendisine Şah Safî'ye götürülmek üzere bir mektup verdi. Diplomatik teamüllere pek de uygun düşmeyen sert bir üslupla kaleme alınmış bu mektupta Safevi şahını barışı bozmakla suçluyor, Bağdat'a yürüdüğüne karşısına çıkmadığı için korkaklıkla itham ediyordu. Ayrıca şimdiki hedefinin Revan, Nahçıvan ve bütün Azerbaycan'ı ele geçirmek olduğunu belirterek iki ülke arasında barışın ancak Kanunî Sultan Süleyman dönemindeki sınırların kabulüyle mümkün olacağını bildiriyordu⁴⁶. Bu şekilde başlayan diplomatik temasları Bağdat'ta bizzat bu iş için görevlendirilen Veziriazam Mustafa Paşa yürüttü. Hatta Safevileri barışa zorlamak için beraberindeki askerin bir kısmıyla Derteng taraflarına doğru hareket etti. Kasr-ı Şirin olarak bilinen Zühab'a vardığında Safeviler tam yetkili bir elçi göndererek barış müzakerelerinin başlamasını istediler. Üç gün boyunca devam eden görüşmeler sonucunda iki taraf barış şartları üzerinde uzlaştılar⁴⁷. Söz konusu şartların padişah tarafından da onaylanmasıyla Osmanlı-Safevi devletleri arasında uzun bir süre devam edecek barış dönemi başlamış oldu.

1639 Osmanlı-Safevi barışı temelde sınırların 1555 şartlarına göre yeniden ve daha belirgin bir şekilde düzenlenmesinden ibaretti. Daha önce 1555, 1590, 1612 ve 1618'de olduğu gibi başta dinî mevzular olmak üzere bir takım konuların çözüme kavuşturulduğu kapsamlı bir metin olmaktan uzaktı. Yine 1612 ve 1618'de Safevilerden ısrarla talep edilen ipek konusunun bu antlaşmada yer almadığı, hatta görüşmeler sırasında hiç gündeme gelmediği dikkati çekmektedir. Bu bağlamda Kasr-ı Şirin Antlaşması olarak nitelenen belgenin aslında bir sınırname protokolünden ibaret olduğu düşünülebilir. Buna göre Osmanlı-Safevi sınırı şu şekilde belirlenmişti⁴⁸.

Irak-ı Arap Sınırı

✓ Bağdat Eyaleti'nde Cessan, Badrah, Mendelcin, Derne ve Derteng'e kadar olan bölgeler Osmanlı tarafına kalacak, buradaki Osmanlı-Safevi sınırını Derne'nin doğusundaki Sermil mevki tayin edecektir.

⁴⁵ TSMA (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi), E. 6523; Nuri, *Fetihnâme-i Bağdad*, 208b-209a; *Zafernâme*, 85b-86a; *Târih-i Vecihî*, 10b; *Fezleke*, II, s. 206; *Târih-i Na'imâ*, II, s. 896-897.

⁴⁶ *Münşe'atü's-selâtîn*, II, s. 298-299; Abdurrahman Hibri Efendi, *Defter-i Ahbâr*, Bâyezid Devlet Kütüphanesi Veliyüddin Efendi, nr. 2418, 34b-35b.

⁴⁷ *Târih-i Vecihî*, 13a-b; *Zafernâme*, 102b-103b; *Fezleke*, II, s. 217; *Târih-i Na'imâ*, II, s. 927-928.

⁴⁸ BOA, *Nâme-i Hümayun Defterleri*, nr. 7, s. 4-6; BOA, *İbnülemin Hâriciye*, nr. 18; *Muâhedât Mecmuası*, II, İstanbul 1294, s. 308-312; *Hülâsatü's-siyer*, s. 268-271.

✓ Sermil mevkiinin sol yanındaki dağ Safevilere bırakılacak, bu havalideki Caf aşiretine mensup Ziyaeddin ve Hârûnîler Osmanlılara, Bire ve Zerdüvîler Safevilere tâbi olacaktır.

✓ Sınırın geçtiği dağ üzerinde bulunan Safevilere ait Zencir Kalesi yıkılacak, batısındaki köyler Osmanlılara, doğusundakiler ise Safevilere ait olacaktır.

✓ Şehrizer'daki Zalim Ali Kalesi'nin arkasındaki dağın kaleye bakan kısmı Osmanlılara, Orman Kalesi etrafındaki köyler Safevilere bırakılacaktır.

✓ Yine Şehrizer'da Çağan-gediği, Kızılca Kale ve etrafı Osmanlılara, Mihriban Kalesi ve etrafı Safevilere tâbi olacaktır.

Azerbaycan Sınırı

✓ Van yakınlarındaki Osmanlı kaleleri Kotur ve Makû ile Kars taraflarındaki Safevi kalesi Mağazberd tahrip olunacaktır.

Yukarıdaki maddelerden anlaşılacağı üzere tarafların üzerinde yoğunlaştığı asıl konu Irak-ı Arap sınırıydı. Azerbaycan hattında Osmanlıların daha önce birkaç kez almak için yoğun çaba sarf ettiği Revan ve çevresindeki kaleler hiç mevzubahis bile olmamıştı. Burasıyla ilgili tek düzenleme Van yakınlarından geçen sınırın doğusunda ve batısında kalan lojistik öneme sahip birkaç küçük palanganın yıkılmasından ibaretti. Bunun anlamı Osmanlıların Irak-ı Arap'taki egemenliklerinin tanınması karşılığında Azerbaycan'daki taleplerinden vazgeçmeleri ve buranın Safevilere ait olduğunu kabullenmeleriydi.

Sonuç

Irak-ı Arap bölgesinin büyük kısmı 1508-1534 yılları arasında Safevilerin tasarrufundaydı. Osmanlılar 1534'te bu toprakları onların elinden aldılar. Sonraki on yıllık süreçte Basra ve havalisindeki Arap şeyhlerinin de itaatiyle bölge tamamen kontrollerine geçti. Böylelikle Osmanlılar Fırat Nehri'ni Safevilerle doğal bir sınır haline getirirlerken, Baharat Yoluna da büyük ölçüde hâkim oldular.

Irak-ı Arap bölgesi doksan yıl kadar Osmanlılar elinde kaldı. Fakat 1623 yılı sonuna doğru isyan eden ve Bağdat'ın valiliğini isteyen muhteris bir kulun yanlış adımı durumu değiştirdi. Önce Bağdat, sonra güneyde Şîliğin kutsal merkezleri ve kuzeyde Musul, Kerkük gibi şehirler Safevilerin eline geçti. Hatta Mardin'e kadar olan bölge Kızılbaş kuvvetleri tarafından istila edildi. Bu kazanımlar Safevi Şahı Abbas'ı o kadar umutlandırdı ki, İngilizlere Halep'i aldığında yapacaklarından bahseder oldu.

Osmanlı idaresi için önemli bir siyasî ve dinî merkez olan Bağdat'ın ve çevresinin Safevi egemenliğine geçmesi mühim bir kayıptı. Zira bu Irak-ı Arap'taki hâkimiyetin yitilmesi anlamına geldiği gibi Suriye, Mısır, Basra ve Arabistan yarımadasındaki egemenliği tehdit eden bir gelişmeydi. Ayrıca Basra üzerinden gelen ticaret yolları üzerindeki kontrolün de yitilmesi demektir. Bu nedenle Osmanlılar sonraki on dört yıl boyunca Bağdat üzerine üç büyük sefer düzenlediler ve bunlardan ancak sonuncusunda IV. Murad'ın bizzat başında bulunduğu orduyla şehri fethedebildiler. Böylece Irak-ı Arap tekrar Osmanlıların eline geçti. Fakat 1624-38 arasındaki savaşlar dönemi her iki devlet için de beşerî, iktisadî ve askerî bakımdan önemli kayıpların yaşandığı bir dönem oldu.

1639'da Kasr-ı Şirin'de yapılan barışla bölgenin Osmanlılara ait olduğu Safeviler tarafından da kabul edildi. Bundan sonra Irak-ı Arap toprakları Safevilerin ortadan kalktığı 1722'ye kadar iki devletin mücadelesine sahne olmadı.

Kaynaklar

A. Arşiv Kaynakları

- BOA, *İbnülemin Hâriciye*, nr. 18.
 BOA, *MAD*, nr. 4715ve *MAD*, nr. 14357.
 BOA, *Nâme-i Hümayun Defterleri*, nr. 7.
 BOA, *TD*, nr. 1028.
 TSMA, *E. 6523*.

B. Kaynak Eserler

- Abdurrahman Hibrî Efendi, *Defter-i Ahbâr*, Bâyezid Devlet Kütüphanesi Veliyüddin Efendi, nr. 2418.
Calendar of State Papers, Relating to English Affairs in the Archives of Venice, 1625–1626, Volume XIX, (edt. Allen B. Hinds), London 1913, belge nr. 689.
Dördüncü Murad'ın 1047 Bağdad Seferi Menzilnamesi, Süleymaniye Kütüphanesi Laleli, nr. 1608/6, 35a-42b.
 Feridun Ahmed Beğ, *Münşe 'âtü's-selâtîn*, II, İstanbul 1294.
 İskender Beğ Türkmen ve Muhammed Yusuf Müverrih, *Zeyl-i Târih-i Âlem-ârâ-yı 'Abbâsî*, (neşr. Süheyli Hansari), Tahran 1317 hş.
 İskender Münşî, *Târih-i âlem-ârâ-yı Abbâsî*, II, (neşr. İrec Afşar), Tahran 1382 hş.
 Joseph von Hammer-Purgstall, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, IX, (terc. Mehmed Ata), İstanbul 1333.
 Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-ebrâr*, Kahire 1248.
 _____, *Süleymânnâme*, İstanbul 1248.
 _____, *Zafernâme*, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, nr. 2086.
 Kâtip Çelebi, *Fezleke*, II, İstanbul 1286.
 Kemal b. Celâl Münecim, *Târihçe*, Süleymaniye Kütüphanesi Atıf Efendi, nr. 1861.
 Lütfî Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (neşr. Âli Bey), İstanbul 1341.
 Mirza Bey Cünâbadî, *Ravzatü's-safeviyye*, (neşr. Gulam Rıza Tabatabaî Mecid), Tahran 1378 hş.
 Monsieur de Thevenot, *The Travels of Monsieur de Thevenot into the Levant*, I, (Edt. Fuat Sezgin), Frankfurt 1995.
Muâhedât Mecmuası, II, İstanbul 1294.
 Muhammed Masum bin Hâcegi-i İsfahanî, *Hülâsatü's-siyer, Târih-i Rüzgâr-ı Şah Safi-i Safevî*, Tahran 1358 hş.
 Mustafa b. Molla Rıdvan el-Bağdadî, *Târih-i Fetihnâme-i Bağdad*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 3140.

- Naîmâ Mustafa Efendi; *Târih-i Na'îmâ (Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn)*, II, (Haz. Mehmet İpşirli), Ankara 2007.
- Nasuhî's-silahî (Matrakçı), *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn*, (neşr. Hüseyin Gazi Yurdaydın), Ankara 1976.
- Nuri Ziyaeddin İbrahim, *Fetihnâme-i Bağdad*, Österreichische Nationalbibliothek, nr. 1054.
- Peçevî İbrahim Efendi, *Târih-i Peçevî*, I-II, İstanbul 1283.
- Pietro della Valle, *Viaggi di Pietro della Valle il Pellegrino*, I, (edt. Mario Schipano is by G. Gancia), Brighton 1843.
- Sarı Abdullah Efendi, *Düstûrül'inşâ*, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, nr. 3332.
- Şah Tahmasb-ı Safevî, *Tezkire*, (çev. Hicabi Kırlangıç), İstanbul 2001.
- Târih-i Âl-i Osman (Anonim)*, (haz. Mustafa Karazeybek), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, İstanbul 1994.
- The Negotiations Sir Thomas Roe in his Embassy to the Ottoman Porte, from the Year 1621 to 1628*, London 1740.
- Topçular Kâtibi 'Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, I, (Haz. Ziya Yılmaz), Ankara 2003.
- Vecihî Hasan Efendi, *Târih-i Vecihî*, Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye, nr. 917.

C. Araştırma ve İncelemeler

- Allouche, Adel, *Osmanlı-Safevi İlişkileri, Kökenleri ve Gelişimi*, (çev. Ahmet Emin Dağ), İstanbul 2001.
- Bacque-Grammont, Jean-Louis, "XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlılar ve Safeviler", *Prof.Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 205-219.
- Clifford, W.W., "Some Observations on the Course of Mamluk-Safavi Relations (1502–1516/908–922) I-II", *Der Islam*, LXX, (1993), s. 245-278.
- Emecen, Feridun, "İrakeyn Seferi", *DİA*, XIX, s. 116-117.
- _____, *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul 2010.
- Gökbilgin, M. Tayyip, "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın Irakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütuhâtı", *Bellekten*, XXI/83, (Temmuz 1957), s. 449-482
- _____, "Çaldıran Muharebesi", *İA*, III, s. 329-331.
- Halaçoğlu, Yusuf, "Bağdat, II. Osmanlı Dönemi", *DİA*, IV, s. 434.
- İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Cilt I, 1300-1600*, İstanbul 2002.
- Küpeli, Özer, *Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1612-1639)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2009.
- Kütükoğlu, Bekir, *Osmanlı-İran Siyâsî Münâsebetleri (1578-1612)*, İstanbul 1993.
- Labib, Subhi, "The Era of Suleyman the Magnificent: Crisis of Orientation", *International Journal of Middle East Studies*, X/4, (November 1979), s. 435-455.
- Matthee, Rudi, "Between Arabs, Turks and Iranians: The town of Basra, 1600-1700", *Bulletin of the School of Oriental&African Studies*, LXIX/1, (2006), s. 53-78.

- _____, "The Safavid-Ottoman Frontier: Iraq-ı Arab as Seen by the Safavids", *International Journal of Turkish Studies*, IX/1-2, (Summer 2003), s. 157-173.
- McCaffrey, Michael J., "Çālderān", *EIr*, V, s. 656-658.
- Mughul, Muhammed Yakup, *Kanunî Devri Osmanlıların Hint Okyanusu Politikası ve Osmanlı-Hint Müslümanları Münasebetleri, 1517-1538*, İstanbul 1974.
- Murphey, Rhoads, "Suleyman's Eastern Policy", *Suleyman the Second and His Time*, (ed. Halil İnalçık-Cemal Kafadar), İstanbul 1993, s. 229-248.
- Özbaran, Salih, "XVI. Yüzyılda Basra Sahillerinde Osmanlılar, Basra Beylerbeyliğinin Kuruluşu", *Tarih Dergisi*, XV, (1971), s. 51-72.
- Parmaksızoğlu, İsmet, "Kuzey Irak'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Kuruluşu ve Memun Bey'in Hatıraları", *Bellekten*, XXXVII/146, (1973), s. 191-230.
- Römer, Claudia, "Die Osmanische Belagerung Bagdads 1034-35/1625-26", *Der Islam*, 66, (1989), s. 119-136.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara 1998.
- Varlık, Mustafa Çetin, "Çaldıran Savaşı", *DİA*, VIII, s. 193-195.

EK – 1

**1639 KASR-I ŞİRİN BARIŞINA GÖRE
OSMANLI-SAFEVİ SINIRI**

